

KAFKASYA'DA ULUSLARARASI REKABET

Dr. Emin GÜRSES*

In the last quarter of 20'th century, Moscow started to lose control in Caucasus region. This situation leads to an international competition in order to gain power in this region. The efforts of Russia to regain its power in Caucasus and also the integration of NATO and US into the politics of Caucasus shows us how the power equilibrium has changed with the collapse of Soviet Republic. In this article, this international competition and new power equilibrium is analyzed by taking into account of the politics and strategy of new independent states in this region, Azerbaijan, Armenia and Georgia.

Giriş

20. yüzyılın başlarında uluslararası sistemin en belirgin özelliği uluslararası ilişkilerin devletler düzeyinde cereyan etmesi ve bu ilişkilerde güç politikasının etkinliğini sürdürmesiydi. Yine bu yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin kurulmasının koşullarını hazırlayan bölgesel ve uluslararası güç yarışının doğurduğu kriz, yüzyılın son çeyreğinde bu ülkenin dağılmasına da yol açmıştır. Güç yarışı üzerine kurulu uluslararası sistemde pay kapma mücadelesinin yarattığı ortamın zaaflarından yararlanmasını bilen Bolşevik liderler, iktidarı ele geçirebilmişlerdi. Fakat Moskova'daki yöneticiler, bu sistemin işleyiş biçimine ayak uydurmaya çalışırken Batı kapitalizmi ile askeri bir yarış içerisine girmiş, sistemin güç politikası tuzağına düşerek kendi yurttaşları için gerekli olan mal ve hizmetlerin sunulmasında, uygun sosyal-ekonomik şartların oluşturulmasında başarısız olmuş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.¹

* Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

¹ Gorbaçov, ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminin ve uluslararası durumunun, Moskova'nın içine çekildiği bu askeri rekabetten etkilendiğini kabul etmiştir. Bkz., P. Desai, *Perestroika in Perspective: The Design and Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 250-273.*

I. Dünya Savaşı sona ererken Kafkasya'daki uluslararası rekabet henüz sonuçlanmamıştı. Yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın bilinen en önemli petrol yataklarının yer aldığı Bakü'deki petrol-leri ele geçirmek için süren bu mücadelede, zamanın hegemon devleti olan Britanya İmparatorluğu'ndan başka Bolşevik yönetimi, Osmanlı ve Almanya da yer almıştı.² İç savaş döneminde Bolşevikler açısından Bakü petrol-lerinin kontrolü çok önemliydi. 1903'te Rusya dünyanın en büyük petrol üreticisiydi ve bu üretimin en önemli merkezi Bakü idi. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Volga-Ural bölgesi ve daha sonra Sibirya'da keşfedilen petrol yataklarında üretime geçilene kadar Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin diğer böl-gelerinin petrol ihtiyacını önemli oranda karşılamıştır.³

20. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik ve siyasal sorunlar yaşamaya başlayan Moskova'nın diğer bağlı cumhuriyetlerin yanında Kafkasya'daki cumhuriyetlerde de kontrolü kaybetmesiyle birlikte, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede yaşanan rekabet yeniden gündeme gelmeye başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Kafkasya ve Hazar havzasındaki enerji kaynakları ve enerji taşıma yolları üzerindeki rekabete Türkiye, İran ve Rusya bölge ülkesi olarak, Çin ve İsrail ise bölge dışından katılırken, ABD ile İngiltere ittifak halinde kendi ulus-lararası tekellerini de devreye sokarak ve Türkiye'yi de yanlarına alarak bölgenin kontrolünü Moskova'nın etki alanından kurtarma çabası içeri-

20. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik ve siyasal sorunlar yaşamaya başlayan Moskova'nın diğer bağlı cumhuriyetlerin yanında Kafkasya'daki cumhuriyetlerde de kontrolü kaybetmesiyle birlikte, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede yaşanan rekabet yeniden gündeme gelmeye başladı.

Dilemmas of Soviet Reforms, I.B. Tauris&Co.Ltd., Pubs., London, 1989:93. Ayrıca bkz., A. Nove, *An Economic History Of the USSR*, Penguin Books, London, 1989. G.E. Schroeder, 'Nationalities and the Soviet Economy', içinde, L.Hajda&M.Beissinger (eds.), *The Nationalities Factors in Soviet Politics and Society*, Westview Press, Oxford, 1990.A. Lerjonhufred, 'The Nature of the Depression in the Former Soviet Union', *New Left Review*, No.199, May/June, 1993, ss.120-126, M. Bowker, 'Explaining Soviet Foreign Policy Behaviour in the 1980s', içinde, M.Bowker&R.Brown(eds.), *From Cold War to Collapse: theory and world politics in the 1980s*, Camb. Univ. Press, Cambridge, 1993, ss.99 and 100.

² F. Stanwood, *War, Revolution and British Imperialism an Central Asia*, Ithaca Press, London, 1983. T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity*, 1985, ss.154-161. E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution: 1917-1923*, Vol.I, Penguin Books, 1950, ss.346-350. S. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yay., İstanbul, 1979, s.28.

³ M.I. Goldman, *The Enigma of Soviet Petroluem*, George Allen&Unwin, London, 1980, ss.33-35.

sine girdiler. İngiltere'nin dışındaki Avrupa ülkeleri (Fransa, Almanya gibi) uluslararası tekellerine hükümetleri düzeyinde tam destek vererek bölgedeki pay kapma yarışına katılmaya çalışmaktadırlar. ABD'nin bölgedeki asıl hedefi Rusya'yı kontrol altına alabilmektir. Moskova'nın bölgede kontrolünü yeniden kurması halinde buradan dışlanmasının çok zor olacağı ve Rusya'nın uluslararası sistemde ABD hegemonyasının sağlanmasını önündeki engellerin sayısının artmasına yol açacağı açıktır.

ABD, Kafkasya'daki rekabette Türkiye'yi de yanına almayı başarmış, fakat Türkiye Rusya'nın Kafkasya'da uzun dönem etkisinin olduğunu ve geleneksel kazanımlarından ve bölgesel çıkarlarından vazgeçmemek için mücadele edeceğini görmüş, Moskova ile ilişkilerinin gerginleşmesi için çaba göstermiştir. Moskova, ABD'nin Türkiye ile işbirliğine karşın İran ile bölgede bir karşı işbirliği üzerine kendisinin bölgeden dışlanması hesaplarını boşa çıkarmaya çalışmıştır. Tahran yönetimi ise Washington yönetiminin değişik argümanlar kullanarak İran'ın bölgesel ve uluslararası ekonomik faaliyetlerini kısıtlamaya çalışmasına engel olabilmek için Moskova'nın bu yaklaşımına olumlu bakmıştır.⁴

20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Kafkasya

1917 Bolşevik devriminin Kafkasya'da yaşayan insanlar açısından yarattığı umut Bolşeviklerin Beyaz Ordu Karşı Devrimcileri'ne verdikleri mücadelede başarı sağlamlarıyla yeni bir boyuta ulaşmıştı. Gürcistan'da Menşevikler, Ermenistan'da Daşnak hareketi, Azerbaycan'da ise Musavvat Partisi liderliğinde 1918 yılında bağımsızlık ilanları birbirini takip etmişti.

Azerbaycan liderliği ABD Başkanı Wilson'un bağımsızlık konusunda kendilerine destek vereceklerini ummuş fakat başarılı olamamıştır. Ermenistan'daki Daşnak yönetimi de ABD'den beklediği desteği alamamıştır. Paris'te 1919 yılında süren görüşmeler sırasında Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi, Azerbaycan Cumhuriyetini tanımış olsa da bu destek askeri yardımla beslenmeyince birşey ifade etmemiştir.⁵ Kızıl Ordu'nun Beyaz Ordu'ya karşı mücadelesinden başarıyla çıkması sonrası Bolşevikler Bakü ve Tiflis'de 1920'de, Erivan'da ise 1921'de yönetimi ele geçirmişlerdir.⁶ Aralık 1922'de bölge Trans-Kafkasya

⁴ Adam Tarock, 'Iran and Russia in 'Strategic Alliance', *Third World Quarterly*, Vol.18, No.2, 1997, ss.207-223.

⁵ T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920, The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Camb. Univ. Press, Cambridge, 1985, ss.154-161.

⁶ Gelişmeler için bkz., C. Hasanov, *Beynelhalk Münasebetler Sisteminde Azerbaycan Respublikası: 1918-1920*, Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 1992.

Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetleri adı altında birleştirilir. 1936 yılında ise bu federasyon yerini Sovyetler Birliği içinde cumhuriyet statüsüne sahip ayrı birimler olarak yeniden yapılandırılan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerine bırakır.

Bolşeviklerin Kafkasya'da kontrolü sağlamak için özellikle direktmesinin arkasında yeni kurulan Bolşevik yönetiminin enerji ihtiyacını önemli ölçüde karşılayabilecek olan Bakü petrolerini ele geçirme isteği bulunuyordu. Kurtuluş mücadelesinde Bolşeviklerden önemli oranda askeri ve ekonomik destek alan Türk yönetimi, Bakü petrolerinin Bolşevikler açısından yaşamsal önemde olduğunu ve buranın Kuzey İran üzerinden bölgeyi ele geçirmeye çalışan İngiliz güçlerinin eline düşmesinin kendi güvenliğini tehlikeye atacağını görmüştür. Bu nedenle bölgede Bolşevik egemenliğinin kurulmasına olumlu bakmıştır. Bu arada Türk-Sovyet işbirliğinin Kafkasya'da Ermeni Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmayı amaçladığını öne süren Ermeni akademisyenler de olmuştur. Fakat tarihçi Prof. E.H. Carr, bu iddiaların geçerli bir kanıtının olmadığını ifade etmiştir.⁷

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ bölgesinin kime ait olduğu konusunda başgösteren anlaşmazlık üzerine Haziran 1921 yılında Kafkasya İşleri Bürosu, Karabağ'ın Ermenistanla birleşmesi doğrultusunda görüş bildirmiş fakat bu karar daha sonra geri çevrilmiş ve 1923 yılında buranın Azerbaycan Cumhuriyeti içinde otonom bir bölge olması kararlaştırılmıştır.

Karabağ konusunu sürekli gündemde tutan aşırı milliyetçi Ermeni hareketi 'Daşnaksutyun' (Ermeni Devrimci Federasyonu) 1890'lı yılların başlarında Tiflis'te Ermenistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. Bu hareket, Rosa Luxemburg'a göre, insanları militarize etmek, Türkiye'nin içlerine doğru askeri saldırılar hazırlamak, silah temin etmek, Türk birliklerine karşı saldırıları yönlendirmekle uğraşmıştır.⁸ Bir Ermeni Bolşevik olan A. Lalayan'a göre ise "Karşı devrimci Daşnak hareketi son onbeş yılda Doğu Anadolu'nun bir kısmını da içine alarak Akdeniz'e kadar uzanan ve Sovyetler Birliği'nden bağımsız olmayı amaçlayan bir Ermenistan kurmak için organize olmaktadır".⁹

⁷ İddia konusunda bkz., R.H.Howannisian, 'Armenia and the Caucasus in the Genesis of Turkish-Soviet Entente', *International Journal of Middle Eastern Studies*, No.4, 1973, s.146. Bu iddiaya karşı açıklama için bkz., E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution:1917-1923*, Vol.I, Penguin Books, 1950, s.351(n.2).

⁸ R. Luxemburg, *The National Question: Selected Writings*, Edt. By H.B.Davis, Monthly Review Press, NewYork&London, 1976, s.207.

⁹ A. Lalayan, 'Karşı Devrimci Daşnaksutyun ve 1914-1918'lerin Emperyalist Savaşı', *Devrimci Şark*, No.2-3, 1936 (Elman Mustafaoğlu ve Dr. Zabil Bayramov tarafından Rusça'dan tercüme edilmiştir).

Bolşevik devriminden hemen sonra Abhazya bölgesi, Menşeviklerin yönetimindeki Gürcistan Cumhuriyeti'nin (1918-21) kontrolüne girmişti. Bolşeviklerin 1921 yılında Tiflis'te yönetime gelmelerinden sonra 1931 yılında Abhazya, Gürcistan içinde otonom bir cumhuriyet olarak kabul edilmişti. Stalin döneminde bu bölgeye önemli oranda Gürcü nüfusu göç etmiş ve buranın nüfus yapısı Gürcülerin lehine değişmişti.¹⁰

Acaristan bölgesi ise aynı dönemde Gürcistan'ın diğer bir otonom bölgesi olarak kabul edilmişti. 1921 Türk-Sovyet dostluk anlaşması sonucu kurulan bu bölge Bolşeviklerin Kafkasya'da kontrolü tam olarak ele geçirmeleriyle birlikte Gürcistan'a bağlanmış ve otonomi statüsü korunmuştur.

1918-1920 yılları arasında kurulan, Çeçenistan'ı içine alan Dağlık Sovyet Cumhuriyeti, Bolşevikler'in 1921 yılında Kafkasya'da kontrolü sağlamasından sonra 1924'te ortadan kalkmıştır. Otonom Çeçen bölgesi Aralık 1922'de kurulmuş, Çeçen ve İnguş bölgeleri Ocak 1934 yılında birleştirilmiş, 1936 yılında ise yeni Sovyet Anayasası ile birlikte otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline getirilmiştir.¹¹ II. Dünya Savaşı sırasında, Çeçen ve İnguşlar Şubat 1944'te, Balkarlar Nisan 1944'te, Karaçaylar 1943 sonlarında, Kalmuklar Aralık 1943'te, Kırım Tatarları Haziran 1944'te ve Volga Almanları Ağustos 1941 yılında Kafkasya'dan sürülmüşlerdir.¹² Bunlar, savaş sırasında Alman güçleriyle işbirliği içerisinde bulunmakla suçlanmışlardır. Ancak Stalin'in ölümünden sonra 1957'de Kruşçev'in izniyle topraklarına dönmelerine izin verilmiştir.

Kafkasya Cumhuriyetlerinin tek bir Kafkasya Federasyonu altında toplanması süreci tamamlandıktan sonra 1920'li yıllarda bölge insanı kolektifleştirme ve sanayileşme ile yeni bir döneme girmiş, 1930'lu yıllarda ise ülkenin diğer bölgelerinde de olduğu gibi Kafkasya'daki lider kadrolar da Stalin yönetiminin tasfiyesi ile karşılaşmışlardır. Bu süreç yüksek maliyetine karşın Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesiyle sonuçlanmış fakat II. Dünya Savaşı ülkenin oturmaya başlamış ekonomisini yeniden alt-üst etmiş, takip eden yıllarda Batı ile girişilen güç yarışı ülkeyi sonu çöküşle bitecek olan bir belirsizlik ve kargaşa sürecine sokmuş ve Kafkasya'yı da beraberinde sürüklemiştir.

¹⁰ S.Z.Lakoba, 'On the Political Problems of Abkhazia', *Central Asian and Caucasus Chronicle*, Vol.9, No.1, March 1990, ss.16-18.

¹¹ A. Avtorkhanov, 'The Chechens and the Ingush During the Soviet Period and Its Antecedents', içinde, M. Bennigsen-Broxup et. Al., *The North Caucasus Barrier*, Hurst&Comp., London, 1992, ss.154-156.

¹² R. Conquest, *The Soviet Deportation of Nationalities*, MacMillan&Co. Ltd., London&NewYork, 1960, s.24.

20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kafkasya

1981 yılında İngiliz Savunma Bakanı John Note, önemli ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya olan Sovyetler Birliği'nin 'ölmekte olan bir dev' olduğunu ifade etmiştir.¹³ Mart 1990'da NATO liderleri ve uzmanlar Sovyetler Birliği'nin dağılabileceği ve bağlı cumhuriyetlerde ayaklanmalara yol açabileceği konusunda uyarıda bulunmaktaydılar.¹⁴

Gorbaçov'un Sovyet ekonomisini çöküşten kurtarmak için aldığı kararlar Batı'nın gelişmiş ülkelerinin yöneticilerince destek görmüştü. Başlangıçta Moskova'yı bu geçiş döneminde en çok meşgul eden sorun Kafkasya'daki Karabağ sorunu olmuştur. Karabağ sorunu, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nce bölgeye özel bir yönetim biçimi getirilerek geçici olarak çözüme ulaştırıldı. Karara göre bölge Azerbaycan'a bağlı kalacaktı.¹⁵ Bu karar Ermenistan tarafından reddedilse de Yüksek Sovyet, Ermenistan yönetiminin kararını tanımamıştı.

Gorbaçov, karşılaştığı yoğun sorunlarla uğraşırken, karşısında reformcu argümanlarla ortaya çıkan Boris Yeltsin'i bulmuştu. Yeltsin'in liberalleşme konusunda acele edilmesi konusunda diretmesi, ona Batı'nın desteğini sağlamıştı. Bu arada Batı'da yaşayan Rus bilimadamı Sakharov'un 'Sovyet İmparatorluğuna son verilmelidir' şeklinde bir açıklama yapması,¹⁶ dikkatleri çöküşten sonraki olası gelişmelere çevirmişti.

Azerbaycan'da ise Mart 1989'da kurulmuş olan Halk Cephesi lideri Elçibey'in Rus askeri birliklerinin Bakü'den çekilmesi ve Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalmasının sağlanmasından sonra uzun dönemde sıranın İran Azerbaycan'ı ile birleşmeye geleceğini açıklaması, Tahran'ın bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirme çabalarının gündeme getirmişti.¹⁷

Gorbaçov Sovyetler Birliği'ni değişik bir biçimde de olsa bir arada tutmaya çalışırken, Batı kendisine sadece serbest pazara geçiş konusunda destek vermekteydi. ABD Eski Başkanı Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı olan Brzezinsky ise ortada ayrılık rüzgarlarının estiği bir dönemde gönüllü birliktelik olacaksa desteklenebileceğini ifade ediyordu.¹⁸

¹³ Bkz., J. Steele, *The Limits of Soviet Power*, Pelican, 1984, s.248.

¹⁴ The Guardian, 21 March 1990.

¹⁵ Central Asia and Caucasus Chronicle, March 1989.

¹⁶ The Guardian, 31 July 1989. 26 Sept. 1990.

¹⁷ Milliyet, 5 Şubat 1990. Hazar, 1 Haziran 1990, no.3.

¹⁸ Z.Brzezinsky, 'Post-communist Nationalism', *Foreign Affairs*, Winter, 1989/90, ss.1-26.

Nahçıvan'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep eden bir dilekçe hazırlamışlardı. Bunun yanında Karabağ'daki bazı Ermeni grupların öncülüğünde Ermenistan ile birleşmek için açıklamalar yapılmaktaydı. Şubat 1988'de bölgenin Yüksek Şura'sı tarafından yapılan böyle bir açıklama çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Karabağ yerel yönetiminin Azerbaycan'dan ayrı bir cumhuriyet ilan ettiklerini açıklamasıyla, Bakü Kasım 1991'de Karabağ'ın otonomi statüsünü kaldırmak kararı almıştır. Gerginleşen ortamda Azerbaycan'da ve Ermenistan'da çatışmalar başgösterince bu iki ülkede bulunan Azeri ve Ermeniler karşılıklı göç etmek zorunda kalmışlardır.²⁴ Ermenistan'ın da katıldığı çatışmalar sonucu Ermeni diasporasının ekonomik yardımı yanında Moskova'nın da askeri yardımı ile Karabağ bölgesi de dahil Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si Ermenistan'ın kontrolüne girmiştir.²⁵

Eylül 1991'de bir referandum sonucu bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'da yapılan Ekim 1991 seçimleriyle iktidara gelen Levon Ter Petrosyan bölgesel ilişkilerini geliştirmenin ülkenin ekonomik sorunlarını çözmekte önemli bir katkı sağlayacağını düşünerek Ankara ile iyi ilişkiler geliştirme yolunu aramıştır.²⁶ Fakat Nisan 1998 başkanlık seçimlerini Karabağ Ermenilerinin eski lideri radikal milliyetçi Koçaryan'ın kazanması sonucu, Petrosyan tarafından faaliyetleri yasaklanmış olan aşırı milliyetçi Türkiye karşıtı Daşnak hareketinin faaliyetlerine yeniden izin verilmesi bu sürecin aksamasına neden olmuştur.

Moskova Kafkasya'daki anlaşmazlıkları bölgede kontrolünü sürdürmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Bakü yönetimi Rus askeri birliklerinin Azerbaycan'da bulunmaya devam etmesine sıcak bakmamıştır. Moskova bölgede stratejik hesaplarına ters düşen girişimlerde bulunan yönetimleri taviz vermeye zorlamak için darbe girişimleri de dahil değişik yollar denemiştir. Haziran 1993'te Rusya karşıtı Azerbaycan Halk Cephesi hükümetine karşı darbe girişiminde bulunulmuştur.²⁷ İktidara gelen Aliyev istikrarı korumak için Rusya'ya, Azerbaycan petroleri için kurulan uluslararası şirketteki Azerbaycan hissesinin %10'unu Rusya'ya vermek gereğini duymuş ve Eylül 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmıştır.²⁸

²⁴ I. Brenner&R.Taras(eds.), *Nations and Politics in the Succesor States*, Camb. Univ. Press, Camb., 1993, ss.550-560.

²⁵ Ermenistan kendi topraklarında Rusya'ya 1992-94 yılları arasındaki 1 milyar dolarlık askeri yardımı karşılığında askeri üs sağlamıştır. Bkz., Yeni Yüzyıl, 18 Nisan 1997. Perspektif, Mayıs 1997, s.9.

²⁶ Cumhuriyet, 5 Şubat 1995.

²⁷ 'Elçibey, Fled in Face of Army Revolt', *The Guardian*, 25 June 1993. Milliyet, 5 Ekim 1994.

²⁸ 'Azerilerden Rusya'ya Jest', *Sabah*, 23 Kasım 1994. Milliyet, 15 Kasım 1994. T. Akyol, 'Petrol Kavgası', *Milliyet*, 29 Eylül 1994.

Gürcistan'da Gamsakhurdia'nın etnik kimlik üzerine inşa etmeye çalıştığı politikalar nedeniyle Tiflis'te ve Kuzey Gürcistan'da yer yer iç çatışmaların sürdüğü bir dönemde, Mart 1992'de Tiflis'e dönen Şevardnadze Tiflis'teki çatışmalara bir son verdikten sonra Abhazya ve Güney Osetya sorununu otonomi ile çözmeye çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır.²⁹ Abhazya'da süren çatışmalarda bölgedeki Rus askeri birlikleri Abhaz milislere destek vermiş, çatışmalar sonunda nüfusun %43'ünü oluşturan Gürcüler bölgeden göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumak için Şevardnadze Ekim 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmak kararı almak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Şevardnadze o dönemde Moskova'ya askeri üs sağlamış ve böylece Moskova'nın Abhazya'daki ayrılıkçıları desteklemesini engellemeye çalışmıştır.³⁰ Tiflis'in yoğun sorunlarla boğuştuğu bir dönemde diğer bir otonom bölge olan Acaristan'daki Aşağıda yönetimi Rus askeri birliklerini bölgede tutarak Tiflis'in bölgeye müdahalesini engellemiş ve adeta kendi bağımsız yönetimini oluşturmuştur.

Çeçenistan'da Kasım 1990'da emekli General Dudayev'in öncülüğünde başlatılan Moskova'dan kopuş çabaları Dudayev'in Ekim 1991'de cumhurbaşkanı seçilmesiyle güç kazanmıştır. Yeni yönetim Moskova ile yeni federasyon anlaşmasını imzalamayı reddetmiş, Moskova'nın Dudayev karşıtı güçleri desteklemesiyle olaylar kontrolden çıkmış ve çatışmalar başlamıştır. Çeçenistan'daki gelişmelerin Kafkasya'daki ayrılıkçı grupları güçlendireceğinden korkan Moskova, askeri müdahaleyle bunun önüne geçmeye çalışmıştır.³¹ 1994-1996 yılları arasında süren savaş sonrası varılan ateşkes anlaşmasıyla Rus birlikleri Ocak 1997'de bölgeden çekilmiş fakat sorunun siyasi olarak çözümü ertelenmişti.³² Bu ertelemenin yeniden çatışmaya dönüşmesi ise engellenememiştir.

Rusya ve Kafkasya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bir süre belirsizlik yaşanmasına rağmen, Aralık 1991 sonrası Rus dış politikasındaki tartışmalarda batıcı, serbest pazarıcı görüşler etkinlik kazanmıştı. Buna Sovyetler Birliği'nin ve merkezileşmiş bir ekonomik yapının yeniden güçlendiril-

²⁹ Gelişmeler konusunda bkz., E. Gürses, 'Milliyetçi Gelişmeler', *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1993.

³⁰ *Milliyet*, 17 Eylül 1995.

³¹ *Milliyet*, 10 Ekim 1994. T. Akyol, 'Kafkas Yangını', *Milliyet*, 13 Aralık 1994.

³² *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1997.

mesini isteyenler karşı çıkmaktaydı. Tartışmalar 1992 yılının ilk aylarında Rusya'nın menfaatlerinin nasıl tanımlanacağı ve bunların nasıl gerçekleştirileceği konusu üzerinde yoğunlaştı. Batıcılar ile Batı'ya karşı daha bağımsız bir tutum takınılmasını isteyenler arasında süren bu tartışmalar 1993'ün ilkbaharıyla birlikte açıklık kazanmaya başladı.

Detaylar üzerindeki farklılıklara rağmen Rusya'nın dış politika öncelikleri ve hayati çıkarları konusunda ortak bir anlayış oluştu. Pragmatik milliyetçi görüş galip çıktı. Bu mücadeleden. Fakat bu grup, radikal unsurların geniş toplumsal desteklerini dikkate alarak zaman zaman radikal söylemler kullanmıştır. İç politik mücadeleler ve dış faktörler Moskova'nın liberal batıcı politikalarla pragmatik milliyetçi politikalar arasında gidip gelmesine neden olmuştur.³³

Moskova'nın 'yakın çevre' stratejisi³⁴ eski Sovyet cumhuriyetleriyle ekonomik, siyasal, askeri alanlarda mümkün olan en üst düzey entegrasyonu gerçekleştirmeyi ve eski Sovyetler coğrafyasında güvenlik ve istikrarı sağlamayı içermektedir. Moskova, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu birarada tutmak, ABD ile iyi ilişkiler içinde olmak ve uluslararası sistemde Sovyetler Birliği dönemindeki konumunu sürdürmek çabası içerisine girmiştir.³⁵ Gelişmeler Moskova'ya yakın çevrenin kontrolünün önünde batılı gelişmiş merkezi ülkelerin, özellikle ABD'nin, engel olarak durduğunu göstermiştir.

Washington'un dış politikadaki asıl amacının bölgesel ya da uluslararası alanda potansiyel alternatif güç merkezlerinin gelişmesini engellemek olduğu açıkça ifade edilmektedir. Her ne kadar Washington'da dış politikada karar vericiler arasında stratejik önemi olan 'yakın çevre'den Rusya'nın dışlanıp dışlanmaması konusunda bir anlaşmazlık sürse de, dışlanması yönündeki görüşler ağır basmaktadır.

³³ Alex Pravda & Neil Malcom, 'Conclusion', içinde, A.Pravda, R.Allison, M.Light(eds.), *Internal Factors in Russian Foreign Policy*, Oxford Univ. Press, 1996, ss.301-302.

³⁴ John W.R. Lepingwell, 'The Russian Military and Security Policy in the 'Near Abroad', *Survival*, Vol.36, No.3, Autumn 1994, ss.70-92.

³⁵ A.Pushkov, 'National Interest in Russian Policy', (Discussion), *International Affairs* (Moscow), Jan./April 1996.

.....
Moskova'nın 'yakın çevre'
stratejisi eski Sovyet
cumhuriyetleriyle
ekonomik, siyasal,
askeri alanlarda mümkün
olan en üst düzey
entegrasyonu
gerçekleştirmeyi ve eski
sovyetler coğrafyasında
güvenlik ve istikrarı
sağlamayı içermektedir.

Clinton yönetimi, özellikle Brzezinski ve Kissinger tarafından savunulan 'Rusya'nın etrafında tampon devletler yaratarak etkinliğini sınırlamak' yaklaşımını gözden geçirerek uygulamaya koymuştur.³⁶ ABD'de bu çevrelerde yaygın olan bir kanı vardır; 'Ne zaman ki Rusya önemli bir yenilgiyle karşılaşır liberal gelişmeler başlar. Ayakları üzerinde durmaya başlayınca baskıcı ve emperyalist bir yola girer'.³⁷ Rusya'ya karşı politika belirlenirken bu anlayış etkin olmaktadır.

Dışlandığını ve dış politika hedeflerinin önüne engeller konulduğunu gören Moskova, 'yakın çevre'siyle Beyaz Rusya ile olduğu gibi bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Kafkasya'da var olduğunu göstermek için ise bölge ülkelerinde iç istikrarı bozarak etkinlik sürdürmeye çalışmak da dahil her yolu denemektedir.³⁸ Aliyev, Şevardnadze ve Koçaryan'ı Kafkasya'daki gelişmeler konusunda görüşmek üzere Kasım 1999'da Moskova'da bir araya getirerek, Washington'a bölgede halen etkin olduğu ve bölgesel hesaplarda kendisinin de gözönünde bulundurulması gerektiği mesajını vermeye çalışmıştır.³⁹

Rusya'yı kontrol edilebilir bir ülke haline getirme çabası Washington-Moskova arasında bir gerginlik yaratsa da, bütün operasyonlarını aracı ülkeler ya da kurumlar aracılığıyla yapan ABD'yi nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların kontrol dışına çıkması olasılığı rahatsız etmektedir.⁴⁰ Bunu bertaraf etmek için taviz verebilir. Ancak hayati çıkarlarından (Hazar havzası petrolü, NATO genişlemesi gibi) taviz vermeyecektir.

Rusya'yı 'yakın çevre'den dışlama çabalarının maliyetinin, işbirliğinin getireceği maliyetten daha yüksek olduğu açıktır. Kasım 1993'te Yeltsin tarafından onaylayan 'yeni askeri doktrin', eski Sovyetler Birliği topraklarındaki iç anlaşmazlıklara askeri müdahaleyi öngörüyordu. Mayıs 1994'deki 'Savunma ve Dış Politika Konseyi'nin 'Rusya için Strateji' raporunda doğrudan müdahalenin en az düzeyde tutulması Rusya için en uygun yol olarak gösteriliyordu. Moskova'nın özellikle Çeçenistan'da bunun aksi bir tavır sergilemesi, Batı'nın Rusya'yı bölgeden dışlamak için kullandığı argümanlara desteğin artmasına yol açmaktadır.

³⁶ Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, NewYork, 1997.

³⁷ W. Odom, 'Russia's Several Seats at the Table', *International Affairs*, Vol.7, No.4, 1998.

³⁸ A. Migranyan, 'Near Abroad Is Vital to Russia-I', *The Current Digest*, Vol.XLVI, No.6, March 9, 1994, ss.1-4.

³⁹ Cumhuriyet, 25 Ocak 2000.

⁴⁰ Ö. Büze, 'Putin Doktrini ABD'yi Dizginleyecek', *Aydınlık*, 30 Ocak 2000.

ABD ve Kafkasya

Ortadoğu ve Balkanlardaki düzenlemelerden sonra Washington yönetimi Kafkasya'ya yeni bir düzen vermek ve bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etmek için bölgede istikrarı tesis etme çabası içerisine girdi. Düşmanlıklardan medet umma politikalarının sürdüğü Kafkasya'da İran'ın dışlanmasıyla birlikte Moskova'nın etkinliğinin kırılması için çaba gösterilirken, bu etkinliğin sürmesini sağlayan bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için de Washington kolları sıvamıştır.

Washington'un, istikrarın önündeki engelleri kaldırmak doğrultusunda girişimlerde bulunması ve Azeri-Ermeni liderleri barış için tavize zorlaması, Moskova'da ve bölgede gerginlikten çıkarı olan radikal milliyetçileri rahatsız etmiştir. 18 Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan liderlerine ABD yönetimi barış için bir öneri sunmuştur. ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Strobe Talbott ise bu görüşmelere katkı amacıyla bölgede ziyaretlerde bulunmuş ve Erivan'ı ziyaret etmişti. Ermenistan Meclis baskını da Talbott'un Erivan'dan ayrılmasından birkaç saat sonra gerçekleşmişti.

Kafkasya'daki en önemli sorunlardan biri olan Karabağ sorununun çözümü yolunda önemli adımlar atılmaktayken, Radikal Milliyetçi Örgütlerle ilişkisi olan Unanyan'ın öncülüğünde Ermenistan meclisine bir saldırı düzenlenmiş, saldırıda Başbakan Vazgen Sarkisyan ve meclis başkanı Karen Demirciyan'ında aralarında bulunduğu dokuz kişi öldürülmüştü.

Eski Devlet Başkanı Petrosyan'ın istifaya zorlanmasında önemli bir rol oynamış olan Sarkisyan 1990-92 yılları arasında Karabağ'daki çatışmalar sırasında Ermeni gönüllülerin komutanıydı. Askeri bir lider olarak başarılı olmuş ve savunma bakanlığına yükseltilmişti. Mart 1998 seçimlerini %59 oyla kazanarak devlet başkanı olan Koçaryan tarafından daha sonra başbakanlığa atanmıştı. 1970'li ve 1980'li yıllarda Ermenistan Komünist Partisi'ni 14 yıl yöneten Demirciyan ise istikrarın temsilcisi olarak zihinlerde iz bırakmıştı.

1988-1994 yılları arasında Karabağ konusunda Azerbaycan'la sürdürülen savaş zaten zor durumda olan Ermenistan ekonomisini çıkmaza sokmuş, Radikal Milliyetçilerin güçlenmesine yardımcı olmuştu. Zamanın devlet Başkanı Petrosyan, ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için Karabağ sorununun çözümünde tavizkar bir tutum içerisine girmesi milliyetçi kanat tarafından şiddetle eleştirilince, toplumsal kutuplaşmayı ve gerginliği azaltmak için istifa etmek yolunu seçmişti.

Karabağ'ın eski lideri Koçaryan ise sorunları çözebileceğini ileri sürerek seçimleri kazanmıştı. Fakat fert başına milli gelirin 600 dolar civarında olduğu doğal kaynaklar bakımından zengin olmayan 3.5 milyon nüfuslu Ermenistan'da ekonomide olumlu bir gelişme sağlanamamıştır. Sarkisyan'ın konumunun güçlenmesinde yoksulluğun artmasına yol açan ekonomik reformları yavaşlatacağı sözünü vermesi de etkili olmuştur.

Azerbaycan'da Aliyev'in Karabağ konusunda taviz vereceği yolundaki haberler nedeniyle muhalefet Aliyev yönetimini eleştirmiştir. Aliyev, muhalefeti susturmakta başarılı olmuş, Dışişleri Bakanı Zülfikarov, cumhurbaşkanı Aliyev'in Karabağ sorunundaki tavizkar tutumuna tepki göstermiş; fakat istifa etmek zorunda kalmıştı. Aliyev, Petrosyan'ın aksine iktidarda kalmasını bilmiş, bunu ülkenin enerji kaynaklarına ABD ve İngiltere gibi ülkelerin uluslararası tekellerini ortak ederek başarabilmiştir.⁴¹

ABD, bölge istikrarı ve Rusya'nın bölgesel etkinliğinin kınlanması için Karabağ sorununun çözülmesinin şart olduğunu bilmektedir. Bölgeden dışlanabileceğinden korkan Moskova, buradaki Radikal Milliyetçilerin barış karşıtı çabalarının başarıya ulaşmasından fayda ummaktadır. Petrol boru hatları konusunda nihai kararın verilmesi aşamasında Moskova Bakü-Ceyhan boru hattı üzerindeki istikrarsızlığın kendi projelerine desteği artıracığını ummaktadır. Petrol boru hattının Ermenistan üzerinden geçmesi halinde ise hem mesafe kısılacak ve maliyet düşecek, hem de Ermenistan önemli bir gelir sağlayacaktır. Batı ile ekonomik ve güvenlik alanındaki olumlu ilişkiler, Karabağ sorununun çözümüyle birlikte Erivan'ın Moskova'dan uzaklaşmasına yol açabilecektir.

Barış için Karabağ'a genişletilmiş bir otonomi verilmesi gündeme getirilmiştir. Karabağ konusunda Daşnak yöneticilerinden Armen Rustemyan, Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'la görüşmesinde Daşnak taraftarlarının Karabağ'da bağımsızlık dışında herhangi bir statüyü kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Radikaller bunda ısrarlıdır. Koçaryan'ın ve Aliyev'in ABD öncülüğündeki anlaşmaya yeşil ışık yakmasını engelleme hesapları Moskova ve Erivan'daki bazı çevreleri harekete geçirmiştir. Moskova, radikallere yeşil ışık yakmanın ABD'nin bölgesel hesaplarını engelleyebileceğini hesaplamaktadır.

Washington iki ülkedeki radikalleri tasfiye etmeden bölgede Moskova'nın etkisini silemez. Her iki ülkede de barış için karşılıklı taviz

⁴¹ T.Adams, 'Oil and Geopolitical Strategy in The Caucasus', *Asian Affairs*, Feb., 1999, s.17.

verilmesi gerektiğine inananlar artmaktadır. Buna bazı radikallerin engel olma çabaları olağandır. Moskova bölgede ABD ile hegemonya yarışına gireceğine işbirliğini tercih etseydi, Çeçen sorununu da kolayca çözebilirdi. Fakat kendi arka bahçesini kaybetmenin paniği Moskova'yı bir hatadan başkasına itiyor. Meclis baskınları bölgede ABD hegemonyasının pekişmesini engelleyemeyecek, aksine bölge ülkelerini ABD'ye daha çok yaklaştıracaktır. Şevardnadze'nin 'Financial Times'a (Londra) Ekim 1999'da verdiği bir demecinde NATO üyeliği için çaba göstereceğini açıklaması da Moskova'nın bölgeyi kontrol için düşmanlıklardan medet umma politikasının beklediği sonucu vermediğini göstermektedir.⁴²

ABD, dış politika çıkarlarını bir hiyerarşi içerisinde ele alır. Çıkarlarının bir hiyerarşisi olduğu gibi, her ülkeye bu çıkar ilişkisi içerisinde bir rol biçer. Güç politikası üzerine inşa edilmiş bir Kafkasya siyasetinde ABD yönetiminin diplomasi anlayışında küçük çıkarlar büyük çıkarlar adına feda edilebilir.

Çin ve Kafkasya

Çin'in 50 yıllık sosyalizm deneyiminden sonra artık kapitalizme doğru adım attığı izlenimi uluslararası kapitalizmin sözcüleri tarafından ilgiyle karşılandı. Batı kapitalizminin Asya-Pasifik bölgesinde ekonomik hakimiyetini oluşturmakta en önemli engel olarak gördüğü Çin'de, kapitalizme geçişin ülkeyi Rusya'nın düştüğü duruma düşüreceği açıktır. Fakat Pekin yönetimi Batı'nın serbest pazar ekonomisine geçerek uluslararası ekonomiyle bütünleşmesi konusundaki doğrudan ya da dolaylı ideolojik ve askeri baskılarına karşı direnmektedir.

Çin'in batılı demokrasilerle benzeşir tarafı yoktur. Böyle olması zorunlu da değildir. Aslolan Çin halkının unutmadığı, geçmişte yaşanan, batının ve Japonya'nın saldırganlığını ve bunların yarattığı acılı dönemleri bir daha yaşamamaktır. Çin'de batılı anlamda bir demokrasinin olmaması yönetimin, beslenme ve barınma gibi halkın önemli ekonomik taleplerini karşılamasını engelleyememiştir. Bu gereksinimlerin karşılanması Çin geleneklerine uygun bir sosyalizmle mümkün olabilmiştir. Prof. J.K. Galbraith'in de belirttiği gibi toplumsal barışın sağlam temeller üzerinde inşa edilebilmesinde zorunlu olan barınma ve beslenme gibi temel gereksinimlerin karşılanabilmiş olması önemli bir başarıdır ve rejimin devamlılığını sağlamıştır.⁴³

⁴² RL Newslıne, 27 Ekim 1999.

⁴³ J.K.Galbraıth, 'The Crisis of Globalization', *Dissent*, Summer 1999,s.15.

Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in kendi kurallarına göre bir ekonomik gelişme yolu takip etmesi batılı liberal araştırmacıları rahatsız etmektedir. Londra'daki Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nden Dr. G. Segal, zenginleşen Çin'in kurallara uyararak güç kullanmaktan kaçınması şartıyla Batı ile bağımlı bir ilişki içerisinde olmasının, Batının çıkarına olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Çin'in sürdürdüğü kalkınma modelinden uzaklaştırılarak Batının hesaplarına uygun hareket etmesi için elden gelen çaba gösterilmektedir.

1979 yılından itibaren Pekin yönetimi özellikle tarımda yaptığı reformlarla üretimin artışı sağlamış ve beş yıl içerisinde ülkedeki yiyecek sorununu çözmüştür. Yirmi yıl içerisinde Çin'deki yaşam standardı dört kat artmıştır. Washington yönetimi Çin'in şimdiki ekonomik sistem içerisinde, % 8 civarında yıllık bir kalkınma hızıyla, gelecek 10-15 yıl içerisinde dünyanın en önemli ekonomisi olma olasılığıyla karşı karşıya kalınacağını bilmektedir. Bu durumda Pekin yönetimiyle sürtüşmekten kaçınmakta ve ayrıcalıklı ticari işbirliğinde devamı tercih etmektedir. Çin'e sağladığı ticari olanakların ülke insanının batı karşıtlığını törpüleyebileceğini hesap etmektedir. Yani tabandan tavana doğru bir baskı oluşturmanın yollarını aramaktadır Washington yönetimi.

ABD'nin, gelecek yirmi yılda Asya-Pasifik bölgesinin ekonomik potansiyelini kontrol altına almak için şimdiden yoğun bir çaba içerisinde olması şaşırtıcı değildir. 1994 yılı rakamlarıyla 3 trilyon dolarlık bir ekonomiyle dünya ekonomisinde önemli bir yer tutan Çin'in 2010 yılında 11.3 trilyon dolara ulaşacak olan ekonomisiyle ABD'yi bile geçeceği Dünya Bankası raporlarında belirtilmektedir. Aynı dönemde ABD ekonomisi 10.7, Japonya 4.5, Hindistan ise 3.7 trilyon dolarlık ekonomileriyle Çin'i takip edecekler.⁴⁵ Bu görüntü Washington'daki ve diğer zengin gelişmiş ülkelerdeki mali çevrelerin iştahını kabartmaktadır. 21. yüzyılın ilk yarısında uluslararası alandaki hegemonyasını sürdürebilmek için Asya-Pasifikteki bu pazarı kontrol etmek Washington açısından zorunludur.

Çin yönetimi, hızla büyüyen ekonomisi için elzem olan ener-

.....
**Çin yönetimi, hızla
büyüyen ekonomisi için
elzem olan enerjiyi
sağlamak için ya
Ortadoğu ya da Hazar
havzasındaki kaynaklara
yönelmek zorundadır.**
.....

⁴⁴ G.Segal, 'Still a Frigile Power', *New Political Economy*, Vol.3, No.3, 1998, ss.442-444.

⁴⁵ C. Wolf, jr. et al., *Long Term Economic and Military Trends, 1994-2015: The United States and Asia*, Rand, Santa Monica, Calif., 1995, ss.5-8.

jiyi sağlamak için ya Ortadoğu ya da Hazar havzasındaki kaynaklara yönelmek zorundadır. Çin'in enerji kaynakları kömür üzerine yoğunlaşmış, Çin enerjisinin %73'ünü kömürden karşılar duruma gelmiştir. 2010 yılında Çin dünya petrol üretiminin %5-7'sini talep edecektir.⁴⁶ Büyüyen ekonomisinin artan enerji ihtiyacını karşılamak için özellikle doğalgaza yönelmektedir. 2010 yılında Çin'in doğalgaz ve petrol talebinde de artış olacaktır. Bunu karşılamak için özellikle Hazar havzası çevresindeki ülkelerle görüşmelere başlamıştır.⁴⁷ Kazakistan ve Türkmenistan devlet başkanları Çin ve Japonya'ya petrol ve doğalgaz satmak konusunda anlaşmış, Nazarbayev ise Çin ile ilişkilerini geliştireceklerini ifade etmiştir.⁴⁸ Özellikle Japonya, Ortadoğu petrollerine olan bağımlılığını azaltmak için Çin üzerinden gelecek petrol ve doğalgaz boru hattının yapımına önem vermektedir. Bu hattan Hindistan da yararlanabilecektir. Böyle bir ortamın oluşmaya başlaması Washington yönetimini, özellikle Çin ile ilişkileri geliştirerek gelecekte kendisinin dışlanabileceği olası bir bölgesel ticari blokun kurulmasının önüne geçmeyi hesaplamaktadır.

Pekin'in Kazakistan ve Türkmenistan ile petrol ve doğalgaz boru hattı konusunda görüşmeler yapmasının yanında, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkiye gibi bölgesel ülkelerle olan ilişkilerine önemli bir ivme kazandırması ise Hazar havzası çevresinde rekabetin boyutlarının büyümekte olduğunu göstermektedir.

İran ve Kafkasya

İran'la ilişkilerde gelişmiş merkezi zengin ülkeler arasında bir çıkar anlaşmazlığı görülmektedir. Almanya ve Fransa'nın ABD-İngiltere ittifakından ayrı hareket ettiği bilinmektedir. Japonya ise İran'dan petrol almaya devam etmektedir. ABD'nin İran'ı dize getirmek için her türlü yöntemi uyguladığı, gerektiğinde bu ülke ile ticaret yapanları caydırmak için D'Amato yasasıyla ticarete sınırlama getirdiği bir dönemde Fransız petrol şirketi Total İran ile normal ticari yatırımlara girmekte bir sakınca görmemiştir. Paris, D'Amato yasasından önce de İran havayollarına Boing 727 uçaklarının satışına izin vererek Washington ve Londra'nın Tahran'ı uluslararası sistemden isole etme çabalarını sekteye uğratmıştır. Tahran ise merkezi ülkeler arasındaki anlaşmazlığı derin-

⁴⁶ 'China and the Long-Range Asia Energy Security', *Baker Institute*, Study No.11, Rice University, Texas, 1999.

⁴⁷ D. Shambaugh, 'China's Military Views on the World', *International Security*, Winter 1999/2000, s.74.

⁴⁸ N. Nazar, E. Magauin, B. Panuier, 'Kazakhstan/Turkmenistan: Presidents Agree On Gas and Oil Exports to China, Japan', *RL Newsline*, 12 April 1999.

leştirmek ve D'Amato yasasını delmek için yabancı yatırımcılara son derece kolaylıklar sağlamaktadır.

Tahran'ın bölgesel dengeleri de gözeterek Kafkasya'dan kendisini dışlayan Washington yönetimine karşı Moskova ile işbirliğine gitmesi ABD'yi rahatsız etmektedir. Ocak 2000'de İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi sekreteri ile meclis başkan yardımcısı Moskova'da yetkililerle askeri, nükleer ve ekonomik işbirliği konusunda görüşmelerde bulunmuş, İran körfezinde nükleer enerji santrali yapımı, balistik füze ve Tupolev 234'ün yeni geliştirilmiş modelinin üretimi çalışmaları ABD ve İsrail yönetimlerini rahatsız etmiştir. Tahran yönetiminin Moskova ile gelişen ilişkilerini ise Washington yönetimi Ankara ile işbirliğiyle dengelemeye çalışmıştır.

1979 devrimiyle birlikte İran'dan dışlanan ABD ve İngiltere bu ülkeyle körfez ülkeleri üzerinden dolaylı olarak ticaretlerini sürdürmektedirler fakat Fransa, Almanya, Japonya gibi ülkelerin bu ülke ile yaptıkları ticarete aslan payını kaptıklarını görünce ilişkileri geliştirmenin yollarını aramaya koyuldular ve Washington yönetimi İran ile ilişkilerin tekrar rayına oturtulması için olumlu mesajlar göndermeye başladı.⁴⁹

Shell'in yan kuruluşu olan Shell Exploration ile İran Ulusal Petrol Şirketi arasında körfezde günde yaklaşık ikiyüzbin varil üretim yapacak bir anlaşma imzalandı. Avusturya, İran'da boru hattı yapımı için Tahran'la işbirliğine girerken, Fransız Elf şirketi de Total'ı takip ederek körfezde petrol-gaz arama izni aldı.

Uluslararası sistemde açık-gizli mali rekabet sürerken

Tahran yönetimi, merkezi ülkelerin kendi toplumlarının refahlarını korumak için dünya ekonomisinden daha fazla pay talep edeceklerini görmektedir. Merkezi ülkelerin aralarındaki bu yarış kendi yararına kullanmayı başaran Tahran yönetimi her ne kadar dünya ekonomisine entegre olduğunu ve bundan kendisini soyutlayamayacağını bilmekteyse de petrol sayesinde eline geçen 'esnek bağımlılık' olanağını iyi

.....
**Uluslararası sistemde
açık-gizli mali rekabet
sürerken Tahran
yönetimi, merkezi
ülkelerin kendi
toplumlarının refahlarını
korumak için dünya
ekonomisinden daha
fazla pay talep
edeceklerini görmektedir.**

⁴⁹ Milliyet, 19 Mart 2000.

değerlendirmiştir. Merkezi ülkeler arasındaki rekabet, uluslararası sistemdeki bağımlılık ilişkisinde İran'a hareket özgürlüğü sağlamaktadır.

Tahran yönetimi, uluslararası sistemin merkezi ülkelerce konulan kurallarını, yine bu ülkelerin modern yağmacılık alışkanlıklarını dikkate alarak kendi yararına kullanabilmiş ve ülkeyi yeni bir sürece doğru yönlendirmeyi başarabilmiş, bu sayede kendisini Kafkasya'dan dışlamaya çalışan ABD yönetimini dolaylı yollarla da olsa tavizkar bir tutum izlemek zorunda bırakmıştır.

Türkiye ve Kafkasya

Bolşevik Devriminin üzerinden seksenüç yıl geçti. Ankara ile Moskova'nın ilk önemli yakınlaşması Bolşevik Devrimi ile birlikte başlamıştı. Bu yakınlaşma Batı'nın dayatmaları sonucu kaçınılmaz olmuştu. "Hasta adam" denilen Osmanlı'nın içinden çıkan Milli Kuvvetler ile Churchill'in bir "hastalık" olarak gördüğü ve "beşiğinde boğulması"nın gereğine inandığı Bolşevikliğin öncülerini tarihi koşullar ittifaka zorlamıştı.

1921 yılında Lloyd George Bolşeviklerle Kemalcilerin Azerbaycan'da egemenlik kurma çabalarının aralarında bir çatışmaya yol açacağını ve bundan İngilizlerin karlı çıkacağını hesap etmişti. Fakat Churchill'in, Kemalcilerin direnişini ve beklenmedik toparlanışlarını görünce 13 Kasım 1921 tarihli Times'a verdiği demeçte 'Türklerin istediklerine karşı diretilirse Şarkta tehlike ortadan kalkmayacaktır' şeklinde açıklama yapması Londra'nın Ankara-Moskova yakınlaşmasından çekindiğinin göstergesiydi.

Anadolu hareketi emperyalizmin kışkırtıcısından kurtulmak için yollar ararken Bolşeviklerin ayakları üzerinde durmayı başarmaları Ankara tarafından bir destek olarak görülmüştü. Kazım Karabekir 23 Nisan 1920 tarihli mektubunda Mustafa Kemal'e 'Bugün Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşeviklerle işbirliğinden başka çare yoktur' diye yazmıştır. Mustafa Kemal'in Lenin'e 26 Nisan 1920'de yazdığı dayanışma mektubuna ise cevap 3 Mayıs'ta gelmişti. Lenin'in mektubunda 'Emperyalist hükümetlerine karşı mücadelenizde dayanışmanın mümkün olduğu' belirtilmekteydi.

Ankara'nın Bolşeviklerden istediği maddi yardım ve silah yardımıydı. Moskova ise İngiltere'nin ele geçirmeye çalıştığı Bakü petrolünü kendi kontrolünde tutma çabası içerisindeydi. Ankara, Moskova-Londra arasındaki mücadeleden zarar görmeden çıkmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal 1 Aralık 1920'de Kazım Karabekir'e 'Azerbaycan'ın tamamıyla bağımsız bir devlet olmasına taraftarız ve bunun için Ruslarla iyi ilişkiler

.....
 : **Bugün ABD ile Kafkasya'da**
 : **ittifaka girmeyi ulusal**
 : **çıkarlarına uygun bulan**
 : **Ankara ise tarihten ders**
 : **olarak Moskova'yı dışlayıcı**
 : **değil, bölgede uzun**
 : **dönemli bir barış ve**
 : **istikrarın oluşturulmasına**
 : **katkıda bulunabilecek**
 : **bölgesel güçlerden biri**
 : **olduğunu gözönünde**
 : **bulunduracak politikalar**
 : **izlemenin kendi yararına**
 : **olduğunu da görmektedir.**
 :

sağlamak ve onları şüphelendirmemek şartı ile gerekli adımlar atılacaktır' şeklinde yazmıştır.

Moskova'yı tedirgin eden, İngiliz taraftarı olarak gördüğü Bakü'deki Musavvat yönetimi idi. Londra ise Musavvat'ın Ankara ile yakınlaşmasından ve bunun sonucu Ankara-Moskova dayanışmasının Bakü yönetimini Londra'nın aleyhine şekillendirebileceğinden korkuyordu. Ankara'nın sorunu ise Anadolu'nun bir an önce kurtuluşunu sağlamaktı. Aynı dönemde Ermenistan'da yö-

netimde bulunan ve Sevr'in yeniden canlandırılması için çaba harcayan Daşnak hareketi Mustafa Kemal'i tedirgin etmekteydi. Stalin ise Daşnak Ermenistan'ına Türkiye sopasını göstererek Erivan yönetiminin olası bir İngiltere'ye yanaşma politikasından caydırılmasını amaçlamıştı. Ankara, doğu sınırlarında olası bir İngiliz kuşatmasını engelleyebileceğini düşündüğü için Bolşeviklerin Kafkasya'da egemenlik kurmasını tercih etmekteydi. Kafkasya'nın bir mücadele alanına dönüşmesi ve Ankara'nın bunun içerisine çekilmesi tehlikesinden Mustafa Kemal'in bölgesel ve uluslararası dengeleri gözetten politikalarıyla sakınılmıştır. 1921'de Ankara ve Moskova arasında yapılan anlaşma ile Ankara rahat bir nefes almıştır.

Moskova ve Ankara arasındaki ilişkilerdeki en önemli gerginlik ise İkinci Dünya Savaşı sonrası Stalin'in Boğazlar konusundaki 8 Ağustos 1946 tarihli talepleri üzerine yaşandı. Stalin'in bu tutumu Ankara'yı Batıya itmiştir. Stalin'in 1953 yılında ölmesi ile birlikte ilişkilerde yeniden yumuşama dönemine girilmiştir.

Aralık 1989'da Gorbaçov ve Bush'un Malta zirvesi ile sona eren Soğuk Savaş dönemi sonrası Kafkasya yeniden bölgesel ve uluslararası mali mücadele alanı haline geldi. Bu mücadelenin temelinde yine petrol var. Moskova, bölgeden dışlanma çabalarına direniyor, fakat Basayev gibilerin kullanıldığı tuzaklardan kurtulmakta zorluk çekiyordu.

Bölgeyi kontrol etme girişimi geçmişte başarısız olan Londra'nın yerini alan Washington, tarihin rövanşını Rusya'dan almak için her yöntemi kullanıyor. Bugün ABD ile Kafkasya'da ittifaka girmeyi ulusal çıkarla-

rına uygun bulan Ankara ise tarihten ders alarak Moskova'yı dışlayıcı değil, bölgede uzun dönemli bir barış ve istikrarın oluşturulmasına katkıda bulunabilecek bölgesel güçlerden biri olduğunu gözönünde bulunduracak politikalar izlemenin kendi yararına olduğunu da görmektedir.

Kafkasya, Petrol ve Jeopolitik Strateji

20. yüzyıl başlarında coğrafya ve politika arasındaki ilişkiyle yakından ilgilenen Batı emperyal anlayışydı. Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru jeopolitik, ABD ve Sovyetler Birliği'nin dünyadaki stratejik kaynaklar ve devletler üzerindeki kontrolde global rekabeti anlatır. Soğuk Savaş döneminde iki temel jeostratejik birimin varlığı sözkonusuydu. Bu birimler genelde ABD ve Sovyetler Birliği (SB) tarafından kontrol edilmiştir. SB'nin dağılmasıyla birlikte Moskova jeostratejik alanını kaybetmiş ve ABD'nin 'Yeni Ortadoğu' jeopolitik alt bölüm alanına bitişik hale gelmiştir.

Washington'un Yeni Ortadoğu'da uzun dönemli sorunları çözüp kendi stratejik önemi yüksek olan bu bölgede jeopolitik çıkarlarını güçlendirme çabaları sırasında, Türkiye bu alanın merkezi haline gelmiştir. Yeniden yapılandırılmakta olan bu jeopolitik bölgede Türkiye alt egemen rolü üstlenerek konumunu korumaya çalışıyor.

Washington yönetimi Hazar havzası üzerindeki çalışmalarını sürdürüyor. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kalan coğrafi alanda ayakları üzerinde durmaya çalışan Rusya Federasyonu'nun, Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'yu içeren bu yeni jeopolitik bölgenin hiç olmazsa bir kısmında etkinliğini sürdürme çabaları Kuzey Kafkasya'da yaratılan çatışmalarla önemli ölçüde sekteye uğratılmıştır. Rusya'nın İran ile bölgesel etkinlik konusunda ABD ve müttefiklerine karşı işbirliği çabaları ise bölgede etkinliğini arzu ettiği ölçüde artırma hesaplarına yardımcı olmamıştır.

Duma seçimlerinde Züganov liderliğindeki komünistler'in %24.5 oy alarak birinci sırada yer almasına rağmen Birlik Blok'u ve Sağ Güçler Birliği Dayanışması Yeltsin kampının temsilcisi Putin'in konumunu güçlendirmiş, bu sonuçlar başkanlık seçimi kampanyasına önemli ölçüde yansımıştır. ABD, Rusya ve İran'ın bölgedeki etkinliğini en alt düzeyde tutmaya çabalarken, Rusya, Çin ve Fransa'nın bölgeye ilgisinin artırmaya başlamasından rahatsız. Ankara ise bu rekabetten yararlı çıkmakta. Washington için bölge jeopolitiği açısından Türkiye pay verilerek müttefikliği sağlanılabilecek bir ülke, rakip değil.

AB cephesinde bu alanda ortak bir dış politika yok. İngiltere gibi bazı ülkeler ABD ile işbirliği sayesinde bölgede etkinliklerini sürdürü-

bilmektedirler. Almanya ise bölgede etkinlik için çabılıyor. Bunun Türkiye'siz olmayacağını biliyor. Almanya Savunma Bakanı Scharping'ın Türkiye'nin Hazar havzası, Ortadoğu ve Balkanlar bölgesinde istikrarın sağlanmasında önemli bir rol üstlendiğini kabul etmesi Almanya'nın Yeni Ortadoğu jeopolitik bölgesine uzanmak arzusunu göstermektedir. Fakat Almanya yine geç kalmıştır.

Zamanın ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Ağustos 1990'da Körfez konusunda New York Times'a verdiği mülakatta da belirttiği gibi, söz konusu olan Amerika'nın çıkarları için hayati önem taşıyan petroldür.

Körfez'den sonra sıra Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının paylaşılmasına gelmiş, bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımı için içten içe bir bölgesel ve uluslararası yoğun rekabet başlamıştı. ABD'nin bu rekabette en önemli rakibi bölgede en etkin ülke olan Rusya, Kafkasya'da etnik grupları birbirine düşürerek bölgeyi kontrol etmeyi denemiş, fakat o etnik grupların kendisine karşı radikal çıkışlarıyla karşılaşmıştır.

Çeçenistan'da 1994-96 yılları arasındaki çatışmalarda geri çekilmek zorunda kalan Moskova Hazar denizi kıyısındaki Dağıstan'ı karıştırmaya çalışan Basayev taraftarları ve bir grup Vahabi'nin şeriat devleti kurma çabalarına karşı durmaya çalışmıştır. Vahabilerin arkasında Suudi Arabistan desteğinin olduğu bilinmektedir. Suudi yönetiminin ya da onların taşeronlarının bu desteği vermek konusunda tek başına karar aldıkları söylenemez. Suudi yönetiminin Londra ile yakın ilişkileri bunun arkasında Washington'a kadar uzanan bir ilişkinin olduğunu akla getirmektedir.

ABD, bölgede en önemli rakip olarak gördüğü Rusya'yı hem içeride Yeltsin'e ve onun gibilere destek vererek dikkatleri sürekli başbakan değiştiren Yeltsin'in karar ve uygulamalarına çekmiş, hem de Kafkasya'da radikal gruplara dolaylı destek vererek Rusya'nın bölgede başarısız olduğu ve verilen ile yetinmesi gerektiği konusunda mesaj iletmeye çalışmıştır. Hazar Denizi'nde uzun bir kıyı şeridine ve Azeri petrolünün Rusya'ya ulaştırılmasında önemli bir coğrafyaya sahip olan Dağıstan'ın Rusya için önemi açıktır. Bazı çevreler, Çeçenistan yolunu kaybeden Rusya'nın Dağıstan yolunu da tehlikeye sokarak Çeçenistan olayından yeterli mesajı almayan Rusya'ya ikinci bir mesaj verilmiştir. Bu arada, Rusya'nın bölgedeki doğal müttefiki olan İran ise kendi iç sorunlarıyla ve Türkiye ile meşgul edilmeye çalışılmıştır.

Bakü'deki uluslararası konsosiyum tarafından Kafkasya'da petrol üretiminin 2002-2005 yılları arasında hızla artacağı ve bu üretim

artışının 2022 yılına kadar süreceği hesaplanmıştır. Petrol fiyatlarının tekrar 28 dolara kadar çıktığı şu günlerde, Azerbaycan yönetimi petrol taşımasının başlatılması için acele etmektedir. Bölgesel dengeleri de gözeten Aliyev yönetimi, özellikle ABD ve İngiliz petrol şirketlerine aslan payını vererek kendi ülkesini olası Rusya tehditine karşı da güvence altına almayı şimdilik başarmıştır.

Bir ülkeye bağımlı kalmamak için ABD yönetimi petrol boru hatları konusunda bir kaç alternatifi gündeme getirmiştir. Türkiye, İran, Karadeniz rotaları bunların arasındadır. Hangisine öncelik verileceği her ne kadar petrol şirketleri tarafından karar verilecekse de Washington, kendi ulusal çıkarlarına ve bölgesel ve uluslararası stratejik hesaplarına uygun olana yeşil ışık yakacaktır. Konsorsiyum'un ilk başkanı olan Dr. Terry Adams'ın belirttiğine göre bir kaç alternatifin aynı anda gerçekleştirilmesi 'Batı'nın yararınadır.⁵⁰

140 milyar varil tahmini petrol rezervi ve 360 trilyon metre küplük tahmini doğal gaz rezervi ile Hazar havzası, fiyatlarda yükselmenin yaşanması ile uluslararası sermayenin iştahını kabartmıştır.⁵¹ Rusya hattının sürekli çatışmalar, anlaşmazlıklar nedeniyle verimli olmadığını belirten Azerbaycan'ın SOCAR şirketi yönetimi Gürcistan üzerinden Karadeniz'e petrol taşımasının başlatılması için kolları sıvamıştır. Tren yoluyla Batum'a ayda 400 bin metre küp petrol taşınabileceği belirtilirken, Chevron ve Mobil şirketleri bu hattı kullanmaya başladılar. Washington'un amacı bölge petrolünü kısa vadede uluslararası pazara sunmak değil, uzun vadede bu enerji kaynaklarının ABD'nin dünya hegemonyasını tehdit edebilecek ülkelerin eline geçmesini engellemektir.

2 milyar dolar civarında bir maliyeti olacak olan 1.250 mil uzunluğundaki Bakü-Ceyhan hattı için Bechtel ve General Electric'in oluşturduğu konsorsiyum bir inşa planı hazırlamıştır. En önemli doğal pazarlarından biri olarak nitelendirilen Türkiye'de hükümet, enerji yatırımlarında uluslararası sermayenin istediği hukuki düzenlemeleri yaparak boru hattının yapımını üstlenen firmaların itirazları önündeki engelleri kaldırmıştır. Her açıdan verimli olan Hazar havzası enerji kaynaklarının uluslararası hegemonya yarışındaki önemini anlamadan bölgede en umulmadık zamanlarda sorunların neden ortaya çıktığını anlamak zorlaşır.

⁵⁰ Adams, Feb., 1999, s.18 ve 19.

⁵¹ 'Unlocking the Assets: Energy and the Future of Central Asia and the Caucasus', Baker Institute for Public Policy, Rice University, Texas, 1998. B. Gawdat, 'Oil and Security in the New Millennium: Geo-Economy vs. Geo-Strategy', *Strategic Review*, Vol.26, No.4, 1998, *RL Newslines*, 7 February 2000.

belirli bir plan dahilinde dağıtımını organize etmeye çalışmaktadır. Hazar havzası petrolünün en önemli işlevi ise, gelişmiş ekonomilerin Ortadoğu petrollerine bağımlılığını önleyebilecek ve dolayısıyla burada meydana gelebilecek olası krizlere karşı alternatif bir ikame rolü oynayabilecek bir potansiyele sahip olmasıdır.

Hazar havzası'nın enerji kaynaklarının şimdilik dünya piyasalarına dağıtımının iki önemli yönü vardır; Çin ve Türkiye. Rusya ve İran'ın işbirliği çabaları bir sonuç vermemiş fakat ABD İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışarak özellikle Almanya ve Fransa'ya karşı bölgede yeni bir mali rekabete girmiştir. Bunların yanında Asya'da aracı ülkeleri kullanarak Pekin'i kontrol altında tutmaya çalışması mücadele ettiği cepheyi büyütmektedir. Bu ise Washington'un Kafkasya-Hazar havzası enerji kaynakları ve yolları üzerindeki hegemonyasını tesis etmesini zorlaştıracaktır. Böyle bir risk gerçekleşirse ABD dünya ekonomisinde hegemonyasını sürdüreceğine kesin gözüyle baktığı gelecek 20 yılda kendi ekonomisiyle boy ölçüşebilecek yeni ülkelerle yüz yüze kalacak ve ABD-Avrupa kapitalizminin dünya ekonomisinden aldıkları payın düşmesine yol açabilecektir.

Bölgedeki kaynaklar üzerindeki bölgesel ve uluslararası rekabet, önemli ölçüde 21. yüzyılın jeopolitik enerji haritasını ve bu rekabette yer alan merkezi ülkeler arasındaki hegemonya yarışının sonucunu belirleyecektir.